

Jalakapässik

SULEV JÄRVE

Meil ja naabermaades on levimas uus pargipuude kahjustaja – jalakapässik. Taanlane Peer Corfixen tutvustas seda Taanist ja Rootsist leitud uut seeneliiki alles 15 aastat tagasi.

Väliselt sarnaneb see seen meil rahva seas kasekäsna nime all tuntud musta pässikuga (*Inonotus obliquus*), aga kasvab vaid jalakal. Niisiis nimetatigi ta jalakapässikuks (*I. ulmicola*) [1].

Oma tavapärast oksalõikustööd tehes leidsin jalakapässiku 2002. aasta suvel Tallinnast Hirvepargist, jalaka poolkuivanud oksalt. Teda kohe ära tunda aitas enne seda ilmunud tore seeneraamat Helsingi torikulistest [4]. Teose autor, tunnustatud soome mükoloog Tuomo Niemelä on selle seenega tuttav juba kümme aastat.

Et meil tuntakse jalakapässikut seni vähe, püüangi vahendada Põhjamaade uurijate töid [2, 3], lisades juurde vähesed Eestis kogutud andmed.

Musta pässiku lähisugulane. Kaks kõnesolevat pässikut on väga sarnased nii välisilmelt kui ka ehituselt. Nad moodustavad oma õhukesed (0,5–1 cm) punakaspruunid viljakehad suvel puukoore alla ja suruvad selle siis tüve küljest lahti. Mõlemal on viljakeha servas steriilsed kõrgemad vallid, peale selle kasvavad pooride pinnast välja paarisentimeetrised seeneliistakud: need lükkavad koore viljakehast veelgi eemale, et eosed saaksid tekkinud tõmbetuules pooridest paremini välja langeda. Jalakapässik toodab eoseid suurel hulgal, nii et eoste levitamise aegu on koorealune täis sidrunkollast pulbrit. Vahel jääb see ka allakukkunud puukooretükkide tagaküljele.

Jalakapässik erineb mustast pässikust mitme silmanähtava tunnuse poolest.

- Ta ei moodusta tüvele kasekäsna-sarnaseid musti steriilseid mügaraid.
- Kui musta pässiku viljakeha areneb alles pärast pere-meespuu surma ja vaid ühel suvel, siis jalakapässiku oma kasvab elusal puidul ja sageli mitmel aastal järjest (küll mitte samal kohal).
- Must pässik kasvab peamiselt kaskedel, jalakapässikut on seni leitud vaid asulates ja parkides vanadel jalakatel: harilikul jalakal (*Ulmus glabra*), künnapuul (*U. laevis*) ja ameerika jalakal (*U. americana*).

Sellisest vanast kinnikasvamata oksalõikekohast on seen ilmselt juba tüvesse tunginud.

Kui ohtlik ta on? Nagu teisedki haavaparasiidid tungib jalakapässik puusse jämedate okste lõikekohtade või kuivanud oksatüügaste kaudu. Ta tekitab lülipuidus valgemedaniku, mis levib nii üles-, alla- kui ka väljapoole, muutes puidu kõigepealt rabedaks ja lõpuks pehmeks. Nakkuse esmase välistunnusena hakkab kambiumi- ja koorekahjustus oksa-ase all vähitaoliselt laienema, sest seen tapab nakkuskohas ka haavakoe. Kui aastate pärast tekivad seal lähedal puukoore pikilõhed, siis võib kindel olla, et koore all paisub jalakapässiku viljakeha. See on liubuv ja võib "venida" mööda tüve üle meetri pikaks. Sügisel ta kuivab, praguneb ning hakkab liistakutena kooruma. Maha kukuvad ka seent varjanud kooretükid ning nüüd paistavad viljakeha mustakstõmbunud jäänused hästi silma isegi ladvaokstelt: jääb mulje, nagu oleks see koht kaetud söestunud puidu- või koorekihiga. Selles arengujärgus on puu juba ohtlikult mäda ja võib ootamatult murduda, kuigi lehed on tal veel rohelist. Mädaniku edasi arenedes hakkavad kuivama peenemad külgoksad, siis mõni tüveharu või terve puu.

Pärast puu murdumist püsti jäänud tüvejuppidel kasvab seen mõnikord edasi; siis moodustab ta viljakeha isegi puidu sisse, viimaste aastarõngaste vahele, neid üksteisest eemale kangutades.

Levinud laiemalt, kui arvata osati. Helsingis peetakse jalakapässikut levikult teiseks pargipuude kahjustajaks

Mäda tüve ristlõikelt on näha, et viljakeha kohalt on puu täiesti pehkinud. Viljakeha kinnitus tumenenud puiduosa külge.

Kasvav viljakeha seenelistakutega.

Eelmise aasta viljakeha jäänused.

Murphy seaduse järgi jäävad murdunud puu alla ikka lähikonna kõige kallimad autod. See õnnetus juhtus jalakapässiku ja tuule koostöös möödunud aasta septembris Tallinnas.

vahtratarjaku (*Oxyporus populinus*) järel. Seal olevat haiged koguni kolmandik vanadest jalakatest. Teateid selle seene kohta on veel mujaltki Lõuna-Soomest, peale selle Rootsist, Taanist, Leedust, Tšehhist ja St. Peterburist. Arvatakse, et jalakapässik on Euroopas küllaltki laialt levinud ning kahjustanud jalakaid juba ammu. Ent paljud tema patud on varem ilmselt pandud kurikuulsal jalakasurma (*Ophiostoma ulmi*) arvele, sest kahjustuste mõned tunnused on üsna sarnased (näiteks ladvaokste kuivamine).

Nüüd, kui tunneme jalakapässikule ainuomast kahjustuspilti, saame kas palja silmaga või binokli abil hõlpsasti hinnata nakatunud puude hulka. Paari aasta jooksul Eestis jalakaid uurides on selgunud, et selliseid on meie parkides, linnatänavatel ja hoovides ootamatult palju [5] ning uusi leiukohti tuleb juurde. Kaudselt näitavad seda ka tormituultes üha sagedamini murduvad jalakaladvad. Üksikud sellised õnnetused on põhjustanud soomustoriku (*Polyporus squamosus*) tekitatud tüvemädanik, ülejäänud juhtudel olen aga leidnud jalakapässiku jälgi.

Mida teha? Jalakapässik on “kallis” seen, sest ta kahjustab just ilusamaid, vanemaid puid. Kulukas ja keeruline on ka murdumisohtlike oksaharusid võrast välja saagida: selleks on vaja õppinud oksalõikajaid ja kalleid tõstukeid.

Samas ei tähenda jalakapässiku olemasolu seda, et nüüd peaksime parkidest kõik jalakad maha raiuma ja loobuma

ka uute istutamisest. Teatavasti on nii toimitud mitmel pool Ameerikas ja Euroopas, kus jalakasurma laialdase leviku tõttu on mõned piirkonnad jalakatest “puhtaks tehtud”. Õnneks on jalakapässik üsna aeglane mädandaja, nii et kui haiged oksad kohe ära lõigata, siis kulub palju aastaid, enne kui järgmised ohtlikuks muutuvad.

Mädanikutekitajaid ei saa mitte kuidagi tõrjuda, kõige lihtsam oleks hoiduda puide vigastamast, teha korralikult hooldustöid ning kontrollida aeg-ajalt nende tervislikku seisundit. Eelkõige on vaja luua puudele sellised kasvuolud, mis tagaksid neile normaalse stressivaba arengu: terve ja elujõuline puu suudab ise üsna edukalt puuseentega toime tulla.

Puid kujundades peaksime aga lõikama vaid peeneid oksa, millel pole veel moodustunud lülipuitu. Just lülipuit on nakkustele kõige vastuvõtlikum puidu osa ja avab puuseentele otsetee tüvesse. ■

1. Corfixen, Peer 1990. A new species of *Inonotus* (*Hymenochaetaceae*) from Scandinavia. – *Nordic Journal of Botany* 10: 451–455.
2. Kiema, Sami; Niemelä, Tuomo 2004. Jalavanpakuri (*Inonotus ulmicola*), vanhojen puustojalavien lahottaja. – *Sorbifolia* 35 (2): 51–55.
3. Kiuru, Heikki 2004. Miten suhtautua puiden tuhoihin? Ettekanne puuhoolduse seminaril, Hyvinkää.
4. Niemelä, Tuomo 2001. Käävät Helsingin puissa. Helsingin kaupungin rakennusvirasto, Helsinki.
5. Parmasto, Erast 2004. Eesti seente levikuatlas. 3. Torikseened. EPMÜ zoologia ja botaanika instituut, Tartu.

Sulev Järve (1960) on Tallinna Kesklinna Parkide OÜ puuhoolduse spetsialist.